

H E G E D Ű S L A J O S :

Nyelv és gondolkodás. *

Nyelvről és gondolkodásról szoktak szűkebb és tágabb értelemben beszélni. Szűkebb értelemben csak a társadalomban élő ember hangnyelvről, tágabb értelemben viszont sokan állati nyelvről is beszélnek.

Már régen észrevették, hogy a legtöbb állat hanggal ad bizonyos élményeinek kifejezést. Ebből arra következtettek, hogy az állatok gondolkodnak, gondolataikat egymással közlik, tehát van állati nyelv is, amely csak terjedelmében és felépítésében különbözik az emberi nyelvtől. A régi korok állatmeséiben az állatok beszéltek, gondolkodtak és éppen az állati mese tükrözi vissza leghivebben a régi korok emberének véleményét az állatvilág nyelvét és gondolkodását illetőleg. Sokan írtak a szociális rovarok, különösen a méhek nyelvről és a szárnylebegtetéssel keltett hangok magasságát és mélységát különböző kifejező jeladásoknak vélték. Az alapos kritikai vizsgálat azonban kiderítette, hogy ezeknek a különböző magasságu hangoknak nincs szándékos közlő szerepük. A szárnylebegtetés sebessége s így a hangmagasság változása az izgalom növekedésétől függ. Minél izgatottabb a méh, annál gyakrabban rezdíti meg a szárnyát. A szárnylebegtetés tehát ingerültség vagy más vegetatív életösszton kísérelő mozgása. A kritikai módszerekkel végzett vizsgálódások kiderítették, hogy a veszélyt vagy vitális közléseket nem is hangból ismerik meg, hanem szagból. Érzékelésükben a szagnak van döntő szerepe s így hangnyelvről már eleve szó sem lehet, legfeljebb igen elemi méretű szagnyelvről. A méhek veszély idején egy tasakból erős szagu anyagot bocsátanak ki, szárnyukat intenzíven lebegtetik s így a szagot a levegőben továbbterjesztik. Tehát nem is a hanghoz, hanem a szaghoz fűződik egészen elemi érzékeléssel kapcsolatos szemantika. Hasonló a helyzet a hangyáknál is. Így tehát hangnyelvről ezeknél a rovaroknál még tágabb értelemben sem beszélhetünk.

* Ez a dolgozat egy bonyolult, számos részletében a tudomány által még eléggé fel nem derített, a marxista elmélet eszközeivel ki nem dolgozott problémának csupán vázlatos ismeretése, viták és részlettanulmányok elindítója kíván lenni.

Ismeretes, hogy a madárnyelvről is sokat írtak. Reflexek, ösztön-cselekvések, gyönyör, hívás /párzás, költés és költözés idején/ és izgalom kifejezésére bizonyos hangkomplexumokat hallatnak. Különösen bámulatba ejti az embert a párzás idején hallható különféle rímusu és melódiájú madárdal. Az alapos megfigyelések kétségtelenné tették, hogy ezek a hangok vegetatív ösztönök kifejezésével kapcsolatosak és a dalolás szexuális izgalom vagy csalogatás kísérő jelensége. Az izgalom viszont bizonyos hormonokat termelő mirigyek intenzív működését segíti elő. Szándékos gondolatközlésük nincs, hangkifejező képességüket, a hangkomplexumokat nem tanulják, hanem öröklik. Az elkülönítve felnevelt kakas éppen úgy szólal meg, mint bármelyik elődje.

Érthető érdeklődéssel fordultak a majmok felé is. Az amerikai Garner "The speech of monkeys" című munkájában már egyenesen "majomnyelv"-ről beszél. A majmok egyes hangkapcsolatait szavaknak minősíti és az egyes jelenségeket az emberi nyelv szerkezete alapján vizsgálja. Szerinte a majmok már nemcsak tárgyakat vetítenek vissza magukban /főnevek/, hanem felismerik és kifejezik azok változásait /igék/, sőt tulajdonságait /melléknevek/ is. Kétségtelen, hogy kiinduló pontja helytelen, - mivel az emberi nyelvből indul ki - és így eredményeit nem lehet komolyan számbavenni. Lelkesedésben közeljár hozzá Schwidetzky is. A "Sprechen Sie schimpansisch?" c. munkájában a csimpánz nyelvnek fejlett hangállományáról beszél, és kifejti, hogy a magánhangzókön kívül főleg a zárhangok és torokhangok azok, amelyeknek állandó képzésük van. Szerinte a majom tárgyas képekben gondolkodik és szavaival különböző hangulatok kifejezésére képes. Ha 75 szavas szótárát megnézzük, azt látjuk, hogy az egyes szavakhoz nem fűződik állandó jelentés, mert ugyanaz a hangsor kifejezhet kérést, félelmet, bosszankodást, csalódást, fájdalmat is. A szavakban tehát nemcsak hogy tárgyi állandóságuk nincs, de nincs affektus-állandóságuk sem. "Schimpansisch, urmongolisch, indogermanisch" /1932/ c. munkájában igen merész feltevéseket kockáztat meg. A germán, mongol és indoeurópai nyelvek legősibb szógyökei a csim és pánz szóalakzatokban keresi.

A kritikával végzett állatmegfigyelések kétségtelenül bebizonyították, hogy állati nyelvről nem beszélhetünk, mert hangkifejezéseik csak bizonyos reakcióknak, vegetatív és vitális érzéseknek megjelölésére szolgálnak csupán. Helyesen írja Tyeplov "Pszichológia"-jában, hogy: "Az állatoknak nincs nyelvük, amelyen beszélni tudnának. Mindazonáltal az állatok gyakran befolyásolják társaikat hangok segítségével. Vegyük például az "őrmadár" jelzését, melyet a többi madár számára ad. Ha a darvak csapatához ember vagy ragadozó állat közeledik, az őrmadár leereszkedik a rétre, élesen kiált és szárnyait hangosan csapkodtatva felemelkedik a levegőbe, utána a darvak egész raja felemelkedik. De ezek az esetek csak külsőleg hasonlítanak az emberek beszéddel való érintkezéséhez. A madár nem azért kiált, mert tudatosan értesíteni akarja a többi madarat a közelgő veszélyről; a kiáltás ösztönös vagy kondicionált reakció a veszélyre /szárnycsattogás, felrepülés/. A többi madár sem azért repül fel, mert "megértették" ennek a kiáltásnak a "jelentését", hanem azért, mert egyszerűen ösztönös vagy ugyancsak kondicionált kapcsolat van e között a kiáltás és a felrepülés között. Magára a kiáltásra reagálnak és nem a jelentésre, az emberek viszont a beszéddel való érintkezésnél éppen a szavak jelentésére és nem a pusztán hangra." /20-21.1./

Az állat gondolati elemeket sohasem közöl, legfeljebb érzelmeket. Ha egy állat félelemből hangot ad, akkor a többiek is, akik a veszélyből semmit sem látnak, a félelem és rettegés állapotába kerülnek. A hang tehát azonos affektust hoz bennük létre. Nem értelmileg, hanem érzelemszerűen értik meg a bajt. Megértésük életszerűbb és vitálisabb, mint a nyelvi nyilatkozatokon keresztül történő megértés, de annak fejlettségétől nagyon távol áll. Az állatok a hangnyelv megteremtésének külső formáira sem képesek, mert nem tudnak pontosan elhatárolható, fonetikailag meghatározható hangképeket kelteni. Ez természetes is, mert az artikuláció már fejlett tevékenységű idegpályák működésének eredménye. Az állati hangok: bögés, ordítás, stb. nem artikulált hangok. A fejlődés folyamán azonban a hangnyelv kialakításához fontos szakaszokat jelentettek, mert ezáltal új idegpályák beidegzése vált lehetségessé és új összeköttetések fejlődtek ki az agykéregben. Az állati és emberi idegtevékenység közös elemeit és tulajdonságait Pavlov korszakalkotó munkássága tárta fel a tudományos világ előtt. Kimutatta, hogy mind az állat, mind pedig az ember egyaránt képes a valóságot érzékelni. Az érzetek és képzetek a való világról való elsőfoku jelzések, amelyek közösek emberben és állatban. "Az állat számára - írja Pavlov - a valóság szignalizálásának módja majdnem kizárólag az ingerület és annak nyomai a nagy féltékékben, amelyek közvetlenül érkeznek be a speciális látó-, hallósejtekbe és a szervezet egyéb felvevő szerveibe /receptoráiba/. Ezek a mi benyomásaink, érzeteink és képzeteink a minket körülvevő külső környezetünkről, kivéve a hallott és látott szót. Ez a valóság első jelzésrendszere /szignálrendszere/, amely közös az embernél és az állatoknál." De az embernél az idegtevékenység mechanizmusa rendkívüli járulékkal gazdagodott éppen a beszéd révén: "Ha a környező világra vonatkozó érzeteink és képzeteink számunkra a valóság első jelzései, konkrét jelzések, úgy a beszéd, a beszélő szervektől az agyba haladó kőno-esztézis ingerületek, másodfoku jelzések, jelzések jelzései. Ezek a valóságtól való elvonatkoztatást jelentenek, lehetővé teszik az általánosítást, azt, ami a mi különleges emberi, magasabb gondolkodásunkat kiteszi, ami létrehozza először az általános emberi empirizmust és végül a tudományt, amely az ember legmagasabb eszköze arra, hogy tájékozódjon a környező világban és önmagában." /idézi Fogarasi Logikájában, 88-89.1./

Pavlov tanai alapján pontosan rajzolódik ki az érzet és képzet, valamint a fogalom határozott körvonala. Az érzet és képzet első foku jelzések s emberben és állatban közösek, a fogalom viszont csak az emberben van meg s a nyelvi kifejezéssel kapcsolatos. Az érzetek, észrevételek és képzetek tudati tevékenységében szerepe van az analízisnek és szintézisnek egyaránt, s ez megfigyelhető az állatoknál is. A fogalomalkotás viszont az emberi agy sajátos tevékenysége, amelyhez már magasabb tudati tevékenységek szükségesek: az általánosítás és absztrakció. Lenin ezt így fogalmazza meg: "A fogalom az anyag legmagasabbrendű termékének, az agynak legmagasabbrendű terméke" /Filozófiai Füzetek, idézi Fogarasi u.o. 84.1./

A nyelv gondolatok tagolt kifejezése. Ez tehát az állatvilágban még nincs meg, de megvan már az élő anyag magasabb formájának egyik igen fontos tulajdonsága: az érzékelési képesség, amely a szervezetre ható tárgyak tulajdonságainak visszatükrö-

zését teszi lehetővé. A gerinces állatok lelki életének fejlődésében döntő fokot jelent, mert lehetséges a tárgyi észlelés keletkezése. Ennek alapján jelenik meg később a dolgokról való képzet megőrzésének képessége és végül a gondolkodás első csirái, amelyek az állat értelmes viselkedésében nyerne kifejezést. Az állati pszichikumot az örökölhetőség és természetes kiválasztódás biológiai törvényei irányítják, az emberi tudatot viszont a társadalmi és történelmi törvények /Tjeplov/. Az emberi tudat és gondolkodás az állati életmódnak munkatevékenységre való átmene- te következményeként keletkezett, amint arra Engels "A munka szerepe a majom emberreválásában" című tanulmányában rámutatott: "Először a munka, aztán azzal együtt a nyelv. Ez az a két legfontosabb ösztönzés, amelynek befolyása alatt a majom agya fokozatosan átalakult a minden hasonlóság mellett sokkal nagyobb és tökéletesebb emberi agyvelővé." /Anti-Dühringből idézi Fogarasi u.o. 69.1./

Az állat alkalmazkodik a természethez, az ember azonban szükségleteinek kielégítése céljából megváltoztatja a természetet. A természet megváltoztatását 1/ a szerszám használatával és készítésével, 2/ társadalmi kollektív munkával éri el az ember. A szerszám használata és készítése közben megismeri a különböző anyagokat, azok tulajdonságát és más tárgyakhoz való viszonyát, azaz megtanul gondolkodni. Felismeri az ok és okozat közötti összefüggést, megállapítja az azonosságot, különbözőséget és ellentétességet és a mozgás különféle viszonyait. A bonyolult jelenségeket nemcsak globálisan érzékeli, hanem elemeire bontja azokat, majd az elemeket ismét egyesíti és fogalmakat alkot. A természet titkait lépésről-lépésre mélyebben ismeri meg, a jelenségekből következtéseket von le, majd több jelenség közös elemeiből megtanul általánosítani. A kollektív munkában az ember felismerte az elérendő célt és a cél elérésére szükséges eszközöket, munka, gondolkodás és nyelv tehát a legszorosabb kölcsönhatásban alakultak ki. "A nyelv - Marx-Engels írja - egyidejű a tudattal, - a nyelv maga a gyakorlati, más emberek számára is létező és ezzel önmagam számára is létező valóságos tudat és a nyelv, mint tudat, a más emberekkel való érintkezés szükségességéből ered." /Marx-Engels, Die deutsche Ideologie. MEGA V. 24.1./ A nyelv, gondolkodás és társadalmi élet viszonyát Sztálin így fogalmazza meg: "A nyelv szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, kicserélik gondolataikat és kölcsönösen megértik egymást. A nyelv, minthogy közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, regisztrálja és szavakban, szavakból fűzött mondatokban lerögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit, az ember megismerő-tevékenységének vívmányait és így lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társadalomban.

A gondolatok kicserélése állandó és létfontosságú szükséglet, minthogy nélküle lehetetlenség az emberek együttes tevékenységét megszervezni a természet erői elleni harcban... A nyelv az érintkezés eszköze, egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze." /Marr-vita 328.1./

A nyelv és gondolkodás szoros kapcsolatát már az ókor bölcselői is észrevették. Pláton azt mondja, hogy a gondolkodás nem más, mint belső beszéd. Azóta a kettő viszonyát háromféle módon magyarázzák: 1/ A tudósok nagy része a nyelv és gondolkodás folyamatát azonosnak tartja. A gondolkodás mindig szavakban történik, nyelven kívül és nyelv nélkül nincs gondolkodás. Ahol a gondolkodáshoz nem kapcsolódik nyelv, ott csak érzéki képek mozgásáról lehet szó. A nyelv

és gondolatalkotás egy folyamat, a kettő egységes aktus, amelynek belső oldala a gondolkodás, külső formája pedig a nyelv, a beszéd és a kettő dialektikus egységben fonódik össze. A dialektikus materializmus szerint a nyelv és gondolkodás viszonyával az alapviszonylat a megegyezés, a megfelelés. /Fogarasi id. m. 71.1./ "Sem a gondolatok, sem a nyelv önmagukban nem alkotnak külön birodalmat, csak a valóságos élet megnyilvánulásai" - írja Marx-Engels, /id. műük V. 424.1./ tehát gondolkodás és nyelv közé nem lehet kinati falat húzni. 2/ A paralellizmus hívei szerint a nyelv és gondolkodás nem azonos aktus, egymástól mérőben különböző tevékenységek, de hasonló módon működnek /Grassler/. 3/ Némelyek a kettőt egymástól teljesen elszakítják. Így tett Dühring is, aki nyelven kívüli gondolkodásról beszélt: "Aki csak a nyelv segítségével tud gondolkodni, soha nem tapasztalta még, hogy mit jelent az elkülönült és tulajdonképpeni gondolkodás", amire Engels szellemesen így válaszolt: "Eszert az állatok a legelkülönültebb és legtulajdonképpenibb gondolkozók, mert gondolkodásukat sohasem zavarja a beszéd tolaakodó beavatkozása." /Anti-Dühring 86.1./ Ugyancsak elszakította a nyelvet a gondolkodástól Preyer, Erdmann, Maier, majd Marr is, aminek tarthatatlanságára Sztálin olyan határozottan mutatott rá a Marr-vita folyamán.

A nyelv és gondolkodás viszonyának nyelvi oldalát Wundt vizsgálta meg figyelemreméltó módon, s a nyelvi gondolkodásnak a következő fő-típusait különbözteti meg: 1/ töredékes, 2/ diskurzív gondolkodás az utóbbi két alfajjal: a/ szintetikus, b/ analitikus gondolkodás. A töredékes gondolkodásmódra a primitív népeket hozza fel példának és idézi egy busman elbeszélését: "Busman itt menő futni fehéremberhez, ő a fehérember adó oda dohányt, ő menő dohányozni, ő menő megtölteni a dohányzacskót, ő a fehérember adó hust, busman menő enni hust, ő álló, ő menő haza, ő vidáman menő, ő vizet ivó, ő menő ülni, busman legeltetni birkákat, fehérember menő ütni busmant, ő busman ordító nagy fájdalmában, ő menő futni el a fehérembertől, ő a fehérember futó busman után, itt egy másik busman, ez itt birkákat legeltető, ő a busman egész messze." /Die Sprache, II. 405 KK./

Erre a gondolkodásra és nyelvi kifejezésmódra jellemző az, hogy nincsenek benne összekötő partikulák, az ok és okozati viszony nem teljes s ezért a gondolat folyamata töredékesnek tetszik. A busman nem mondja el, hogy miért verte meg a fehérember, a gondolatsorból fontos láncszemeket kihagy. Az egyik egyszerű mondat a másikat teljesen egyenrangúan követi, szigorúan egymás mellé vannak rendelve minden tagolás nélkül. Mindegyikben csak a főképzetek vannak kifejezve és a gondolatokat összekötő partikulák helyében szünetek vannak.

Evvel a gondolkodásmóddal a diskurzív formát állítja szembe, amely már az összképzetben lévő részleteket is kifejezi. A diskurzív típust két egymástól eltérő alfajra osztja és megkülönböztet: a/ szintetikus, b/ analitikus gondolkodásformát. A szintetikus gondolkodásmódban az összképzet teljes egysége még tulsulyban van, mondat és szó még tökéletlenül válik el egymástól, a szó a főképzeten kívül magában foglalja direkte a viszonykifejezést, vagy pedig utal arra a viszonyra, amelyben a többi képzethez áll. Ennek a szintetikus belső nyelvi formának szerinte az agglutinatív felépítés felel meg. Az analitikus gondolkodásban nemcsak az egyes képzettartalmak vál-

nak el élesen egymástól, hanem azokat már pontosabban fogják fel kölcsönös vonatkozásaikban, viszonyulásaikban. A nyelvi gondolkodás irányát tekintve megkülönböztet: 1/ tárgyas /gegenständliches/ és 2/ állapotszerű /zuständliches Denken/ gondolkodást. Ez azt jelenti, hogy egy adott tartalmat kétféle módon lehet felfogni. Amikor bizonyos nyelvek ilyenformán fejezik ki magukat: 1/ seine Träne "az ő könnyei", mások viszont 2/ er weint "ő sír", akkor itt kétféle gondolkodásmód nyilatkozik meg. "Az ő könnyei" féle kifejezés a tárgyas gondolkodásmód, "ő sír" pedig az állapotszerű gondolkodás eredménye a nyelvben. Az egyik gondolkodásmódnak a nomen + birtokosnévmásos szerkezet, a másiknak viszont az ige + személynévmásos szerkezet a nyelvi vetülete. A tárgyas gondolkodás egy összképzet tartalmát komplexnek fogja fel. Az állapotszerű gondolkodás viszont nem a tárgynak domináló képzetét adja vissza, hanem az azokon végbemenő változásokat. Ezeket a gondolkodási formákat másként objektív és szubjektív gondolkodásnak is lehetne nevezni. Az objektív gondolkodásmód az állapotokat, folyamatokat és cselekvéseket a tárgyakkal közvetlen egységben fogja fel anélkül, hogy a gondolkodó alanyhoz való viszonyát kifejezésre juttatná. A dolgokat saját helyzetük szerint helyezi el térben és időben, óhajainak és szükségleteinek megfelelően. A mondatban a jelzős és tárgyas kapcsolatok játszanak fontos szerepet, az alany mint kevésbé fontos, a háttérbe szorul. A szubjektív gondolkodásforma ennek az ellenkezője. Az alanyeset előtérbe lép és a predikatív szerkezet megelőzi a jelzőset. Az ige kiképzésében az akciófajták kissé háttérbe szorulnak a módok és idők kialakításával szemben. A dolgokat a beszélő a saját tér- és időbeli helyzete szerint rendezi el, s a beszélő alany pillanatnyi állapota szerint három időfokot különböztet meg: jelent, múltat és jövőt.

A nyelvi gondolkodás folyamatában lényegesnek tartja a képzetek és fogalmak tartalmát is, hiszen ez ad sajátos szint egy nyelv belső formájának. Ebből a szempontból a gondolkodás lehet konkrét és absztrakt. Konkrét gondolkodásmódot tükröz egy nyelv, ha például ilyen szót mint ember nem általános fogalomként használ, hanem az csupán "férfit" jelent. Amikor az ember szó "asszony"-t, "férfi"-t, "kis lány"-t, "kisfiu"-t egyformán jelöl, akkor ez már absztrakt gondolkodás következménye. A dualis és triális még konkrét szám, szemben a pluralissal, amely már általános. Az absztrakt felé haladó gondolkodásnak két lépcsőfokát különbözteti meg: az osztályozó és általánosító gondolkodást. A konkrétól absztrakt felé haladó gondolkodás első foka az osztályozó vagy klasszifikáló gondolkodás. Ez nem jelent még szigorú logikai szempontok szerint történő osztályozást, csupán azt, hogy egy csomó tárgyat, állapotot vagy folyamatot egyező sajátosságok szerint bizonyos szómegjelöléssel egy csoportba egyesít a beszélő. Az egyezések felismerését érzelmi vagy objektív szemléleti okok idézhetik elő.

Az absztrakt felé tartó gondolkodás második fokozatát az általánosító gondolkodásban jelöli meg. Míg az osztályozó gondolkodás csak egyes tárgyakat von egy szó alá, addig az általánosító már mindegyiket. Amikor például "gumifá"-t, "pálmafá"-t, stb.-t jelölő szó mellett feltűnik a fa általános fogalom szava, akkor jutott el a gondolkodás erre a fejlettebb fokozatra. Ilyen általánosító gondolkodás fejleszti ki egy nyelvben a valódi számneveket is, amikor azokat a különféle tárgymennyiségekből elvonja. A számot jelölő szó tehát, amelyik eredetileg maga is konkrét tárgy neve volt, absztrakt fogalom szava lesz. A konkrét, eredeti tárgyi jelentés elhalványul és általános fogalom hordozójává válik. Ezt a fokot hosszú fejlődé-

sen és jelentésváltozásokon keresztül éri el a legtöbb nyelvet. Az általánosító gondolkodás tehát a belső nyelvi formának az az oldala, amely a nyelvi kifejezéseket nem külsőjüktől, hanem tozatatja meg, hanem legbensőbb lényegükben, fogalmi területen.

Wundt után Marr foglalkozott részletesebben a nyelvi gondolkodás kérdésével "A nyelv és gondolkodás" /Jazik i mislanyija. 1931/ c. könyvében. Erősen kifogásolja, hogy ezt a területet a tudósok elhanyagolták: "A régi nyelvelmélet, helyesen, megtagadta a gondolkodást, mint /a nyelvelmélet/ hatáskörébe tartozó területet, mivel a nyelvet gondolkodás nélkül tanulmányozta. A régi nyelvelméletben voltak hangtani törvények, a hangjelenségek törvényei, de nem voltak meg benne a jelentéstan törvényei, azok a törvényszerűségek, melyek az egyes gondolatok keletkezésére utalnak." Ezek után Marr kifejti azon álláspontját, hogy a gondolkodásnak is megvoltak a maga fejlődési szakaszai s ezeknek is, akárcsak a nyelvnek, egymástól elválasztható stádiumai voltak és pontosan megfeleltek a gazdaságok különböző rendszereinek, illetőleg ezek társadalmi felépítésének. "A jafetita elmélet időszerű problémái és soron következő feladatai" c. tanulmányában így foglalja össze elméletét: "A gondolkodás változásai nem egyebek, mint a hangnyelv felépítésének három rendszere, amely a maga egészében a különféle gazdasági rendszerekből és az ezeknek megfelelő társadalmi strukturákból fakad: 1/ az ősközösségből, amelynek beszédalkata szintetikus, szavai poliszemantikusak és nem különbözteti meg az alap- és funkciójelentést; 2/ olyan társadalmi alapszaból, amely a különféle gazdasági formák kiválasztódásán alapszik, a munka társadalmi megosztásával, vagyis a társadalomnak foglalkozások szerinti tagozódásával, az egységes társadalomnak termelő-technikai csoportok szerinti rétegződésével; ezek a csoportok a céhek kezdetleges alakját képviselik és olyan nyelvrendszer kíséri őket, amely elkülöníti a beszédrészeket, a frázisokban a különféle mondatokat, a mondatokban pedig azok különféle részeit, stb. különféle funkcionális szavakkal, amelyek végül is morfológiai elemekké változnak, megkülönböztetve a szavakban az alapjelentést és az alapjelentés mellett egyre nagyobb szerepet kapó funkcionális értelmet; 3/ a rétegződött, vagyis osztálytársadalomból, a munka technikai megosztásával, a flektáló csoportba tartozó morfológiával." /u.o. 140.1./

Helyesen állapítja meg a Marr-vita folyamán Kapancjan, hogy Marr nem tett mást, mint Schlegel 1827-ben közzétett nyelvosztályozását társadalomtörténeti formulákba huzta, anélkül, hogy nyelvi bizonyítékokkal kellőleg alátámasztotta volna. /u.o. 140.1./

Míg az imént tárgyalt részben Marr a gondolkodást a nyelvek alaki, szerkezeti sajátosságaival és a különféle társadalmi formákkal koordinálta, addig "A jafetita elmélet nyelvpolitikája és az udmurt nyelv" /1931/ c. dolgozatában a nyelvi gondolkodás fejlődésének stadializálásával foglalkozik és három fokozatot különböztet meg: 1/ a totemisztikus gondolkodásmódot, 2/ kozmosztikus és 3/ a technológiai stádiumot.

1/ Szerinte a totemisztikus gondolkodásmód az őskommunizmus idején divott. Ezt a fokozatot a totemek vagy titkos mágikus erők alakszerű elképzelése jellemzi. Ezekben az alakokban mu-
* /Marr-vita, 58. 1./

tatkoztak meg a kollektív munka termelő erői. A totem volt a tulajdonképeni "birtokos, gazda" és az ő neve szolgált a névmások alapjául. A névmások őt helyettesítették és így ezek a legrégibb emberi közösségnek: a nemzetségnek vagy törzsnek megkövült kifejezői. Egyenlete ilyenforma: totemnév = törzsnév = névmás. Ez a fokozat megfelel szerinte a prelogikus gondolkodás és a kinetikus beszéd időszakának, amikor hangnyelv még nincs, csak lineáris /taglejtéses/ munkamágikus nyelv. A munka aktust mágikus jellegű termelési módnak tartja és így kilép a való társadalmi élet kereteiből a misztikumba.

2/ A totemisztikus gondolkodásmódot szerinte a kozmikus váltotta fel. A kegyvesztett totemek helyét kozmikus jelenségek veszik át: az ég, a nap, a föld, a víz, stb. A hangbeszéd, Marr szerint, a kozmikus gondolkodás stádiumánál kezdődik. A felső, középső és alsó ég elnevezését átvitték a részfogalmakra és társfogalmakra, mint pl. a felhőre, holdra, madárra vagy a résznek az egész szerint történő megnevezése törvényét követve vagy az alaki asszociáció alapján - kör, idő, lélek, stb. Az eget jelentő szó átment a testrészekre is, mint pl. "kéz", "szem", "láb", stb., valamint az elvont fogalmakra, mint "lelkiismeret", "hit", stb. Ugyanezek az elnevezések a mindennapi gazdasági élet fogalmába kerülve, a megfelelő személyek vagy tárgyak elnevezésévé válnak.

Ilymódon Marr szemantikai elméletének lényege a vallási totem eredeti elnevezésének átalakulása.

Ez a séma, melyet a négyelemről szóló elmélet támaszt alá, új, széles lehetőségeket tár fel Marr számára az önkényes és a priori értelmezésekre. "A nem jafetita rendszerű nyelvek szemantikai paleontológiájához" című cikkében olyan szavakat állít egymás mellé, mint az orosz kony /"lő"/, oko, o-kon /"szem"/, ogony /"tűz"/, a török gün /"nap"/, a német Hund /"kutya"/ és az orosz konura /"kutyaöl"/. Marr szerint ezeknek a szavaknak rokonságát először is az biztosítja, hogy tartalmazzák a C elemet, másodszor pedig az ilyen jelentések következetes fejlődése igen jól kimutatható a Marr által felvázolt sémából. Az ogony szó eredetileg a "felső ég" kozmikus terminus attribútuma. Ebből rendkívül könnyen következik a török gün /"nap"/ szó, minthogy a "Nap" természetes származéka a "felső égnek". A marri séma szerint a testrészek szoros kapcsolatban álltak a kozmikus elnevezésekkel - a totemekkel. Nem volt nehéz ehhez hozzákapcsolni még az oko szót; minthogy pedig eredetileg a háziállatok szintén totemek voltak, tehát mitsem tesz, ha idekapcsoljuk a német Hund /"kutya"/ szót. A funkcionális szemantika törvénye szerint viszont a kutya elnevezése átmenet a lóra /lásd konura/. Mi bajt okoz tehát, ha ezt a sort a kony-nyal fejezzük be?" - jegyzi meg szarkasztikusan Szerebrennyikov /u.o. 104.1./.

3/ A technológiai stádiumban a termelő erők megnövekednek és megtörténik a munka tárgyainak és eszközeinek elnevezése közvetlen jelentésükben.

Nyilvánvaló, hogy a gondolkodás formáinak változását három hipotetikus stádiumba bekényszeríteni lehetetlenség, tudománytalan eljárás különösen, ha szemügyre vesszük azt a sovány nyelvi anyagot, amire Marr elméletét felépíti.

Marr a nyelv és gondolkodás kérdésének vizsgálatában különös fontosságot tulajdonít a lineáris nyelvnek. A hangnyelvet a társadalmi fejlődésnek csak bizonyos szakaszára nézve tartja fontosnak és úgy véli, hogy máris megindult az a folyamat, amikor a hangnyelv majd fokozatosan eltűnik és helyét technikai találmányoknak adja át. A találmányt titokban tartja és csak éppen céloz rá "A nyelv és gondolkodás" c. könyvének végén: "A nyelv csak annyiban létezik, amennyiben hangok alakjában nyilvánul meg; viszont a gondolkodás folyamata külső megnyilvánulás nélkül is végbemegy... A hangnyelv ma már megkezdte átadni a maga funkcióját a legújabb találmányoknak, melyek feltétlenül meghódítják a teret, a gondolkodás pedig felfelé halad, még fel nem használt multbeli felhalmozódásoktól és az újabb eredményektől és képes kimondítani, sőt teljesen meg is változtatni a nyelvet. A jövő nyelve: a gondolkodás, amely a természetadta anyagtól független technikává növekszik. Ennek nem bir ellenállni egyetlen nyelv sem, még a hangnyelv sem, amelyet mégiscsak kötnek a természet szabályai." /Marr-vita 296.1./

Marr eltévelyedéseire a helyes marxista választ Sztálin adja meg, amikor hibáit így összegezi: "a/ Marr elszakítja a gondolkodást a nyelvtől, b/ Marr úgy véli, hogy az emberek érintkezése nyelv nélkül is megvalósítható, magának "a természeti anyagtól" mentes gondolkodásnak, "a természet szabályaitól" mentes nyelvnek segítségével; c/ Marr azzal, hogy elszakítja a gondolkodást a nyelvtől és "megszabadítja" a nyelvet "természeti anyagától" - az idealizmus mocsarába süllyed.

"Vannak, akik azt mondják, hogy a gondolatok az ember fejében előbb keletkeznek, semmint őket a beszédben kimondják, vagyis nyelvi anyag, nyelvi burok nélkül keletkeznek, úgy szólván meztelen formában. Ez azonban egyáltalán nem igaz. Bármilyen gondolatok keletkeznek is az ember fejében, csak a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és mondatok alapján fejlődhetnek és létezhetnek. Gondolatok, amelyek mentesek a nyelvi anyagtól, mentesek a nyelvi "természeti anyagtól" - nem léteznek. "A nyelv a gondolat közvetlen valósága" /Marx/. A gondolatok realitása a nyelvben nyilvánul meg. Csak idealisták beszélhetnek olyan gondolkodásról, amely független a nyelv "természeti anyagától", csak idealisták beszélhetnek nyelv nélküli gondolkodásról." /u.o. 297.1./

Marron kívül mások is nyilatkoztak olyképen, hogy elképzelhető nyelv nélküli gondolkodás. Ezek hivatkoznak a vegyészre vagy a matematikusra, aki elvont jelekben pl. $a^2 + b^2 = c^2$, $+$, $-$, ∞ , $<$, $>$, stb. jelekben gondolkodik, a zeneszerzőre, aki hangokban, a művészre, aki viszont formákban gondolkodik, amikor alkot. Sztálin válasza ezeknek is szól, mert hiszen elfelejtették azt, hogy amíg a matematikus az $a^2 + b^2 = c^2$ jelsor értelmezéséhez eljut, addig a nyelvi magyarázatokon keresztül a gondolkodás legkülönbözőbb formáit sulykolják bele az iskolában éveken át. A tanár derékszögű háromszögön, táblán, rajzon szemlélteti és számtalan nyelvi fordulatot magyarázza meg a tanulóknak, hogy az a és b a befogók, c pedig az átfogó nyelvi formájának rövidítése. A tanuló tehát a matematika révén a nyelvi gondolkodásban lappangó ökonómiát sajátítja el. A szimbólumok azonban nem helyettesíthetik a nyelvet. Nyelv nélkül még a legelvontabb fogalmakkal dolgozó filozófia sem élhet. Jó példa erre Hamlet monológja: "Lenni vagy nem lenni". A legelvontabb fogalmak is akkor képesek továbbhaladni egy lépéssel, ha nyelvi relációkban mozognak. A nyelv tehermentesítő fenomén és lényeges

rövidítéseket s megtakarításokat tesz lehetővé a gondolkodási folyamatokban. A szó sűrített formában egy csomó képzetet tartalmaz. A nyelv nemcsak a gondolkodási eredmények rögzítésére és közvetítésére szolgál, hanem egyszersmind funkcionális könnyítést jelent a gondolkodásnak. A nyelvi gondolkodás ökonómiáján keresztül nyert munkakönnyítés nélkül magasabb szellemi tevékenység, tudományos munka egyenesen lehetetlenség volna. /F. Kainz, Psychologie der Sprache/

Marrnak a nyelv és gondolkodás problematikáját taglaló munkásságából kevés szempontot lehet a nyelv területén alkalmazni. Az általa megállapított stádiumok nem is a gondolkodás mozgási formáira vonatkoznak, mert a totemizmus vagy kozmikus jelenségek csak szavak tartalmában, szemantikai életében hozhatnak létre nagyobb változásokat, de aligha igazolható, hogy ezek a gondolkodási formák lényegét érintenék. Sokkal inkább figyelemmel kell kísérnünk nyelvi síkon a gondolkodás azon fejlődési útját, amelyet Marx, Engels, Pavlov és Lenin is megvilágított: a tárgyiastól az állapotszerűig, a konkrétól az elvontig, mert ezt a nyelvi jelenségek területén is nyomon követhetjük. "A konkrétól az absztrakthoz felemelkedő gondolkodás, - írja Lenin - ha helyes, nem távolodik el az igazságtól, hanem közeledik feléje. ...minden ... absztrakció a természetet mélyebben, igazabb értelemben, teljesebben tükrözi vissza /mint a szemlélet/. Az eleven szemlélettől az elvont gondolkodáshoz és ettől a gyakorlathoz - ez az igazság megismerésének, az objektív valóság megismerésének dialektikus menete."

A gondolkodásnak ezt a fejlődési menetét mutatják az egyes szófajok, de ezt mutatja maguknak a szófajoknak a mondatból való kiválása is.

Főnév és ige.

"A világ dolgainak, folyamatainak a felfogása alkalmával szinte gépiesen keletkezett hangok, tagolatlan hangcsomók lehettek az emberi nyelv kezdeti képződményei. Ezek tulnyomó részt bizonyára az illető egyén alkalmi indulatát tükröztető hangoztatások egyszersmind a legelső mondatcsírák... Az illető egyén lelkének a világára való visszahatását fejezték ki "nyelvileg", megvolt bennük a valósághoz való viszonyítás mozzanata" - írja Pais /MNy, XLVI. 196/. Lassan a dolgok és jelenségek nagyobb tömege került az érzelmek mellé s az ősmondatokból kialakultak a szók. A fejlődés során a mondatból kicsapódtak a különböző szófajok is. Elkülönülésükről általában három vélemény alakult ki a nyelvtudósok között. Egyrésztük az ige, másrésztük a főnév, illetőleg névszó, harmadik csoportjuk pedig névszó-ige elsőségét vitatta. A kérdés problematikáját kimerítően ismerteti Pais "Mondatrészek - beszédrészek" című kitűnő tanulmányában /MNy, XLVI, 296. kk/.

Wundt a főnév elsőségét állította a gondolkodás elemi alakulásának bizonyításával. Kifejti a konkrét tárgyfogalom fontosságát az emberi gondolkodás fejlődése terén s megemlíti, hogy a főnév, nomen substantivum, a gondolat tulajdonképpeni hordozója minden nyelvben. Ez a szófaj mindig és mindenütt teljesen kifejlődik, míg az ige sokszor kiképzetlen marad. Hasonlóképpen nyilatkozott Paul, Schmidt József, Klemm és Gombocz is. A kü-

lőnböző vélemények ismertetése után Pais így foglalja össze saját nézetét: "Az emberi gondolkodás a jelenségeket háromféle módon foghatja fel: a/ mint egységes nyugvó valamit, vagyis mint dolgot; b/ mint egy időben való /szimultán/ különbséget, vagyis mint tulajdonságot; c/ mint az időváltásban /szukcesszív/ beálló különbséget, vagyis mint változást. Ezért fogalmaink három főcsoportra oszlanak: dolog-, tulajdonság-, és változásfogalmakra." Ezek nyelvi kifejezései a főnevek, melléknevek és igék. Majd: "... a fogalmak nem maradnak állandóan hozzárögzítve a jelenségekhez, illetőleg ugyanarra a jelenségre más-más lelkiállapotban, lelki, vagy tárgyi helyzetben más-más fogalommal hatunk vissza, egyszer dologként, máskor tulajdonságként, ismét máskor változasként fogjuk fel azt. Ezért nincsen és nem is lehet éles választóvonal a főnevek, melléknevek és igék kategóriája között. Nincs most sem, de különösen nem volt a nyelvek fejlődésének kezdetleges fokozatain." /303-304.1./

Pais megállapítása, hogy a három kategória között éles határ nem volt, feltétlenül helyes. A három szófaj kikristályosodása azonban történetileg mégsem történhetett meg egyidejűleg, mert az egyik kategória fejlettebb gondolkodásmódot feltételez, mint a másik. A dialektikus logika követelményei szerint pedig a magasabb formák feltétlenül az alacsonyabbakból fejlődtek ki /Engels/. A gondolkodás fejlettebb formáit tehát a fejletlenebbekből kell levezetni. S most vizsgáljuk meg a kérdést ebből a szemszögből. Vajjon egyforma fejlettségű gondolkodási forma-e a következő három: 1. Amikor a jelenséget mint nyugvó valamit, azaz dolgot, tárgyat látjuk, vagy 2. amikor időben való különbséget, azaz tulajdonságot látunk, avagy 3. amikor időváltásban beálló különbséget vagyis változást látunk? Nyilván nem. A tárgy statikus szemlélete, visszatükröztetése és nyelvi kifejezése egyszerűbb lélektani művelet, mint egy változás, vagy állapot szemlélete, visszatükröztetése és nyelvi kifejezése. Az utóbbinál már mozgássorozatok szemléleti felbontásáról és összetevéséről, sőt viszonyításról van szó, ami már fejlettebb gondolkodási forma az előbbinél. Hisz itt már általánosító, absztraháló gondolkodási folyamat is közreműködik, mert a történést vagy cselekvést el kell választani a velük kapcsolatos tárgytól. Sok primitív nyelvben a tárgynak a cselekvéstől való elvonása a mai napig sem történt meg. A cseroki nyelvben pl. a tárgytól függően más-más szóval fejezik ki a mosás tevékenységét: kulestula 'mosom a fejem', tsestula 'mosom a fejét másnak', kukuvo 'mosom az arcom', takasula 'mosom a kezem', takunkela 'mosom a ruhámat', kowela 'mosom a húst'. Amikor megteremtődik a mos általános fogalom szava, akkor megtörtént a tárgy különválasztása a cselekvéstől. Ehhez tehát fejlettebb gondolkodási forma szükséges, mint a statikus szemlélethez.

Éppen ezért nézetünk szerint elsőnek a főnév kategóriája jegyezsedett ki a mondatból. A fejlődési folyamat a konkrét főnevekkel indult meg. Ezek nyelvi kifejezésmódját biológiai és egyéb lényeges szemléletű jegyek szerint alakították ki. A fát általános fogalma kialakulása előtt esetleg konkrétan abban a környezetében jelölték meg, amelyben tenyészett. Gondoljunk a nyár vagy éger szavunkra, amely szavak jelentése a rokonnyelvekben 'viz', illetőleg 'mocsár'. A szemléleti elemek zsufoltsága és az elvonóképeség hiánya miatt sok szóval voltak kénytelenek megjelölni olyan fogalmakat, amelyekre később egy szó is elég volt. A lappoknak például külön szavuk van az egy-, kettő-, három- és négy-éves rénszarvasra. Huszonegy szó van a jég-re. Negyvenegy szó a hó különböző fajtáira. A beduinok a homokra tiz szót használnak; a Védák-ban a földre 21, a felhőre 30, a víz-

re 100 szó van. Ez a feltűnő gazdagság onnan van, hogy a dolgoknak nem az egyező általános tulajdonságait, hanem az egymástól különböző apró részleteit figyelik meg. A zuluban például a tehénre nincs szó, de külön szavuk van a piros- és a fehér színű tehénre. A klasszifikáló és általánosító gondolkodás ki-fejlődésével megjelennek az elvont főnevek. De hogy az absztraháló képesség milyen lassan fejlődik ki, azt egy-egy főnév jelentéskörének története ékesen igazolja. Az állat szó ma általában minden élőlény jelölésére szolgál. A biblia megírásának korában azonban a halakat és madarakat kizárták belőle. Természettudósok egy része előtt még ma is kérdés, hogy a mikroszkópikus élőlényeket az állat szóval jelöljék-e vagy sem. A tárgyak általános tulajdonságainak összegezése magas szellemi fokyot kíván meg. A velejáró nehézségekre jó példát szolgáltatnak a tudományos rendszerezések is. Az átlagember még ma is alig ismeri fel egy tigris és macska, csalán és kender egyező általános vonásait, ezek csak a fejlett gondolkodás szaktudós előtt nyilvánvalók.

Ige.

Tárgyak és állapotok változásának nyelvi érzékeltetése volt a következő fokozat a nyelvfejlődés folyamán. A főnév kategóriája lévén kialakulva, ez ugy mehetett végbe, hogy a beszélő avval a konkrét tárggyal, dologgal fejezte ki magát, amellyel a változás kapcsolatos volt. A statikus jellegű nomen dinamikus funkcióban kezdte alkalmazni. Ennek az igazságára mutatnak a nomen-verbumok és az ősi nominális mondat szerkezetek is, amelyeket később az igei rendszer váltott fel. Így volt ez a finnugor és uráli nyelvekben is, ahol a nominális mondat megelőzte a verbális mondatot. /Gauthiot, R.: Le phrase nominale en finno-ougrien. Mémoires de la Société de Linguistique. XV, 201-27, Klemm, A.: A fgr. mondat őstörténete. MNy. XXIII, 328-41.1./ De ezt igazolják más nyelvterületeken végzett kutatások is. Ligeti Lajos "A nominális mondat a mongolban" /NyK. L. 232-9/ c. tanulmányában kifejti, hogy a nominális predikativ szerkezet mind az uráli mind az altáji nyelvekben egyaránt igen lényeges ismertetőjegyek közé tartozik főmondatban és mellékmondatban egyaránt. Az arktikus nyelvek primitív sajátosságaként Lagercrantz is kiemeli, hogy a nominális és verbális ragozás között nincs határozott különbség a paleo-szibériai nyelvekben. /Lagercrantz, Eliel: Die Primitivismen arktischer Sprachen im Lichte der Entwicklungspsychologie. Toivonen: Emlékkönyv. Helsinki 1950./ Az eszkimó nyelvről így ír: az ige alapja nomen lehet "das man eher ein Aktionsding nennen möchte" /119.1./ "Gegenstand ist mit Handlungen in Erlebnisgantheiten intim verbunden: zu numo "Haus" hat man gleich die Verben numoženi "sie bauen ein Zelt", numone "wohnen" usw. /108.1./ Ezek a jelenségek mindenütt egyaránt azt mutatják, hogy a statikus szemléleti formákat visszatükröző tárgyas gondolkodás csak lassan és fokozatosan volt képes átalakulni változásformákat visszatükröző állapotszerű gondolkodássá. Az ige és igei rendszer kialakulása az emberi nyelv és gondolkodás történetében egyik legnagyobb forradalom volt, amely azonban nem robbanásszerűen, hanem lassan ment végbe. A tárgyszerű gondolkodás még sokáig odatapad az igerendszerhez a kialakulása folyamán. Bizonyíték erre a finnugor és más nyelvek /indian nyelvek/ tárgyas igeragozása, amelynek személyragjai megegyeznek a nominális ragozás ragjaival. A statikus funkcióju birto-

kos személyragok a magyarban is dinamikus funkcióba mentek át a tárgyas igeragozásban: várom - párom, várod - párod, várja - pária /Fokos Dávid NyK. XL. 388-412; Mellich: MNy. IX. 250/. Mellich: "A magyar tárgyas igeragozás és a magyar birtokos személyragozás azonos eredetűek s volt idő a magyar nyelv nyelvtörténeti kora előtt, amikor a kettő közt semmiféle különbség nem volt."

Az igeragozás időrendszerének kialakulása is jellemző módon arra mutat, hogy a változások, az időben történő változások felfogása és nyelvi visszatükröztetése csak a gondolkodás fejlődésének későbbi fokán ment végbe. A tér és az idő az anyaggal szorosan összefüggő formák. Eppen ezért kellett az embernek is felismernie. Az emberi érzékelés részére azonban a térvizonyok könnyebben voltak felfoghatók, mint az időviszonyok, mert a térről alkotott képünket több érzékelési folyamat alakítja ki. A primitív gondolkodású ember éppen ezért időélményét térbelileg helyezte el először. Ezt igazolják Lagercrantz megfigyelései is, aki a paleo-szibériai nyelvekkel kapcsolatban így ír: "A primitív gondolkodásban nincsenek tiszta időfogalmak... Az időbeli gondolkodás erősen térszemlélethez van kötve, amire rávilágít a helyet kifejező esetek igei használata /inessivus és elativus/... A jukagirban az időt úgy fogják fel, mint valami konkrét térbeliséget és például -ga inessivus ragját használják... Hogy a lapp időérzékelés mennyire a térbeli képzetekhez van hozzákötve, azt a prolativus használata igazolja /-ga/, amelyet egyaránt használnak időbeli változások és térbeli viszonyok kifejezésére".

Az igerendszer időkialakítása a finnugor nyelvekben is az önálló nyelvi fejlődés későbbi időszakában ment végbe. A finnugor igealakokban ugyanis semmiféle olyan jelet nem találunk, amely eredetileg az idő megjelölésére szolgált volna. Ez természetes is, hiszen az ember időtudata csak az állapotszerű gondolkodással együtt fejlődik ki. "Az embernek időélménye mindig csak a jelenről van, a közvetlen tudat előtt mindig csak a jelen van, ezt szakadatlan folytonossággal új meg új jelen váltja fel... A múltat és jövőt nem élhetjük át közvetlenül, miként a jelent, hanem csak elgondolhatjuk. A múlt és jövő csak bizonyos objektíváló megítélés útján fogható föl, ezért csak később fejlődik ki az ember tudatában" /Klemm, Mondattan I., 71.kk./.

A jelen tudatosítása után a közvetlen jövő tudata fejlődött ki az emberben. Ezt elősegítette az önfenntartás ösztöne is, csak ezután fejlődött ki a multa vonatkozó tudat, amelyhez már fejlett viszonyítóképesség kellett.

Ugyanezt a fejlődési sort figyelhetjük meg a gyermek nyelvi gondolkodásának kialakulásában is.

Melléknév.

A melléknév kategóriájának kiválása is a főnevekből történt, mert hiszen az ember a tárgyak tulajdonságait éppen úgy, mint a szúcscsziwe beállító változásait csak a tárgyakkal együtt volt képes felfogni és hosszú ideig - amíg a klasszifikáló és osztályozó gondolkodása ki nem fejlődött - nem is tudta elválasztani azoktól. A konkrét szemléletben a tárgy és annak tulajdonsága dialektikus egységben jelenik meg. Eppen ezért kezdetleges gondolkodású népek nyelvében a melléknévek vagy csökevényesen vannak meg, vagy egyáltalán ki sem fejlődtek. A haussa nyelvben például 311 kifejezés

van tárgyakkal kapcsolatos /hegy, fa, ember, víz stb./ "nagy"-ra, de az elvont "nagy" melléknév nincs meg. Hogy a melléknév a konkrét tárgyas gondolkodást visszatükröző főnévből vált ki, azt többek között az is bizonyítja, hogy sok nyelvben a főnév fokozható, pl. zürjén ed 'erő, hév' - edeb 'nagy hevesség'.

Az is érdekes, hogy a kezdetleges gondolkodásu ember az anyag vagy tulajdonság mennyiségi felhalmozódását, azaz fokozását új minőségnek fogja fel. A legtöbb nyelv ama sajátossága, hogy a melléknév közép- és felsőfoka más-más tőből képződik, éppen arra mutat, hogy a mennyiségi felhalmozódást valami új minőségnek érezte a beszélő. Vö. magyarban sok, több, legtöbb; latin: bonus, melior, optimus; német: gut, besser, best. A tárgyas gondolkodásmódnak ez a kifejezésmód felel meg.

A melléknév főnévből való kifejlődésére a legtöbb adatot a szín elnevezések körében lelhetjük fel. A színek elszakítása a tárgytól csak lassan ment végbe. Primitív népeknél a gondolkodásnak ez az absztraháló folyamata még nem is fejlődött ki teljesen. A Bismarck-félszigeti bennszülötteknek például még nincs elvont szavuk a színekre. Ha színről beszélnek, akkor a neki megfelelő anyagot említik meg. A fekete szint például ilyenféleképpen érzékeltetik: a/ toworo 'elszenesedett dió', b/ luluba 'fekete iszap', c/ utur 'dió fajtából nyert fekete festék'.

A litván nyelvben külön szürke színnév nincs. De van 1/ pilkas 'szürke gyapju vagy liba', 2/ szirmas, szirvas 'szürke ló', 3/ szemas 'szürkés marha', 4/ zilas 'ősz, szürke emberi haj'. A tárgyszerű gondolkodásnak a következménye, hogy elvont színneveket hiába keresünk a régebbi korok nyelvében nagy számban.

A mai nyelvállapotból való kiindulás okozta azt a tudományos vihart is, amely a színelnevezések körül dult a múlt században. Gladstone a színre vonatkozó kifejezések pontatlansága alapján arra a megállapításra jutott, hogy a homérosi korban az emberek színérzéke fejletlen volt. Hasonló álláspontot foglalt el Geiger is. Álláspontjuk bizonyítására ilyesfélét hoznak fel: A görögöknél és az Eddában is a szivárvány háromszínűnek van feltüntetve. Egy színelnevezés több színértékben is szerepel, stb. Megállapításaikat Wundt utasította vissza. Rámutatott arra, hogy egy szónak több színértékben való használata nem jelenti azt, hogy az emberek érzékelési képessége volt fejletlen a homérosi korban, csupán azt, hogy a finomabb árnyalatok megkülönböztetését az élet szempontjából még nem tartják fontosnak és meglegszenek a színkörülhatárolás megközelítő pontosságával. A sothos négerекnél például a tala szó egyaránt jelent 'kéket és zöldet'. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ők a kéket a zöldtől nem tudják megkülönböztetni, csupán azt, hogy ők evvel az elhatárolással is meglegszenek. Vogel fotokémikus pl. az óceániai szigetlakóknál csupán négy színelnevezést talált szókincsükben. Vizsgálódásainál azonban kiderült, hogy szintáblán 60 színárnyalatot tudtak érzékelni és egymástól megkülönböztetni. Kétségtelen, hogy azoknak a színeknek elvonása következett be legelőször, amelyek az élet szükségleteivel fontos tárgyak megjelölésére szolgáltak. Ez magyarázza meg azt, hogy a veres szín már a legtöbb nyelv ősi szókincsében fellelhető. A hus és vér ugyanis a legfontosabb táplálékot jelentette. Feltűnő, hogy a tárgyas gondolkodásmód a színelnevezésekkel kapcsolatban még fejlett kulturnépeknél is túlsúlyban van. A magyarban is alig van színárnyalat, amit ne konkrét tárgyával együtt

jelölnénk meg: acélkék, lángvörös, bogárfekete, borsózöld, buzakék, kanárisárga, lazacszínű, meggy szín, savószínű, téglaszín, tengerkék, stb. Régi eredetű színelnevezéseinknél a tárgy képzete már elhalványult, de etimológiájuk még világosan utal a tárgyra, deres, 'dér', fakó 'fa', fekete osztyák 'korom', kék török 'égbolt', szeg 'szegfű', sző és szőke osztyák 'klar, hell, Himmel', szürke 'posztó'.

Számnevek.

Mai gondolkodásunkban a számnevek már elvont fogalmakat jelölnek, tárgyi jelentésük nincs. Primitív nyelvekben azonban még ma is megvan konkrét tárgyi jelentésük. Lagercrantz szerint a csukcsban 20 = 'Mensch', azaz kéz + láb ujjai összesen, 100 = öt ember. Jukagirban 5 = in-gambo-je, ami tulajdonképpen annyit jelent, hogy kéz.

A szófajok közül ez a csoport tette meg a legnagyobb utat a gondolkodás történetében, mert a konkrét tárgytól az elvont fogalomig jutott el a számsor minden egyes tagja. A mennyiség éppen úgy mint a szín, a tulajdonság vagy az állapot, tárgyakkal van kötve. Éppen ezért a globális gondolkodású primitív népek a tárgytól nem képesek elvonatkoztatni a mennyiséget. A nagyobb mennyiségi változásokat új minőségnek fogják fel és a tárgyak szerint változó mennyiségi csoportosulásokat más-más szóval jelölik. Hogy a tárgyak mennyisége szerint új minőséget éreztek, arra bizonyítékot szolgáltatnak még az ilyen kifejezések is: csomó, kalangya, csapat, csorda, sereg, pászma, stb., amelyek más-más tárgy mennyiségét foglalták össze. Primitív ember számára tíz hal egészen más valami, mint tíz menyét vagy tíz medve. A tárgyfogalmak /hal, menyét, medve/, amelyek élesen domborodnak ki tudatában, elhomályosítják azt az egyezést, amely ezek mennyiségében /10/ tapasztalható. Ahhoz, hogy az ember a szemléletből ne a döntőbb, hanem a homályosabb, de egyező vonásokat foglalja össze, már általánosító gondolkodással kell bírnia. A csupán tárgyas gondolkodású ember számismerete korlátozott. A konkrét tárgyaknak csak igen kis mennyiségét tudja a térben elhelyezni. Ahol korlátozott számismerete véget ér, ott kezdődik a "sok". Queenslandi bennszülötteknél például ami négyen felül van, az: mande goma = "egy egész kéz". Ami pedig ezután jön, azt csak így fejezi ki "nagyon sok". Primitív népek közül ma is sok olyan van még, amelyik csak huszig tud számolni. Kulturnépeknél egy iskolásfiú fejben kiszámolja, hogy mennyi például $75.647 + 2$, mert ismeri a nyelven keresztül azokat a gondolkodási formákat, amelyek ennek meghatározásához szükségesek.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a tárgyas, konkrét gondolkodásmód az elvont, absztrakt és állapotszerű gondolkodásmódig emelkedett a fejlődés folyamán. Ugyanezen idő alatt pontosan ez a folyamat tükröződik vissza a nyelvi jelenségek területén is.

A nyelvi gondolkodás fejlődése az egyszerű enumeratív mellérendelő formától a fejlett típusú alárendelő szerkezetekig hasonlóképpen élesen domborodik ki a nyelv szintaktikai viszonyaiban is. Sztálin a Marr-vita folyamán alapos marxista tudományossággal mutatott rá arra, hogy a nyelvi gondolkodás különböző formái, a nyelvi szerkezetek rendszere nem üres "formaság",

hanem az emberi társadalom fejlődését előmozdító nélkülözhetetlen szellemi eszköz. A társadalom gondolkodásának fejlettsége nyelvi fejlettségével szoros kapcsolatban áll. Ezért ma, amikor szocialista kulturforradalmunkkal a dolgozók társadalmát magasabb szellemi műveltségre akarjuk emelni, mélyebb értelmet nyer a nyelvész munkája is. A nyelvi gondolkodás legmagasabb formáit és szerkezeti sajátosságait is át kell adnunk dolgozó népünknek iskolában, főiskolán és egyetemen egyaránt.

✱